

Aziza EGAMBERDIYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

ITSBMOITMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

ALTRUIZM TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqola altruizm tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahliliga bag'ishlangan bo'lib, unda altruizm tushunchasining falsafiy tahlili, altruizm tamoyillari, altruizمنىning mohiyati kabi masalalar yoritib berilgan. Shuningdek, altruizمنىning mohiyatini ochib beradigan yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Altruizm, altruizm tushunchasi, ijtimoiy-falsafiy tahlil, empatiya, axloqiy fikrlash.

СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ АЛЬТРУИЗМА

Аннотация

Данная статья посвящена социально-философскому анализу понятия альтруизм, в котором освещены такие вопросы, как философский анализ понятия альтруизма, принципы альтруизма, сущность альтруизма. Также анализируются подходы, раскрывающие сущность альтруизма.

Ключевые слова: Альтруизм, концепция альтруизма, социально-философский анализ, сопереживание, моральное мышление.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF ALTRUISM

Annotation

This article is devoted to the socio-philosophical analysis of the concept of altruism, in which issues such as the philosophical analysis of the concept of altruism, the principles of altruism, the essence of altruism are highlighted. Approaches that reveal the essence of altruism are also analyzed.

Key words: Altruism, concept of altruism, socio-philosophical analysis, empathy, moral thinking.

Kirish. Ilmiy adabiyotlardan ma'lumki altruizm, mukofot kutmasdan, boshqalarning farovonligi uchun fidokorona g'amxo'rlik qilish ma'nosini bildiradigan tushunchadir. Altruizm - bu bir odam boshqa odamlarning farovonligiga g'amxo'rlik qiladigan yaxshi ishlarni bajaradigan xatti-harakatlar tamoyilini anglatadi. Aslini olganda, altruizm tamoyili "boshqalar uchun yashash"dir. Altruizm tushunchasining tarixiy tahlillariga e'tibor beradigan bo'lsak, bu fidoiylilik, axloqiylik tushunchalari mazmunini anglatadi. Altruizm ko'pincha o'ziga xos yoki shaxsiy xususiyat sifatida qabul qilinadi. Biroq, sotsiologik nuqtai nazardan, altruizmga ijtimoiy tuzilmalar va madaniy me'yorlar ham chuqur ta'sir ko'rsatadi. Dialektik nuqtai nazarni qabul qilish ijtimoiy ta'sirlarning altruistik xatti-harakatlarning qanday shakllanishini va ular tomonidan shakllantirishini chuqur tahlil qilishni taklif qilishi mumkin, bu individual va ijtimoiylik o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Altruizm atamasi faylasuf Kont tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan, uning fikricha, altruizm boshqalar uchun yashash, me'yorining timsolidir, insoniyat jamiyatini yanada insonparvarlashtirish sari o'zgartirishning harakatlantiruvchi kuchidir. Kont altruizمنىning ikki turini aniqladi: hayvonlarga xos (instinktiv altruizm) va insonga xos bo'lgan, sivilizatsiya ta'sirida rivojlanib, tug'ma bo'lib qolgan hissiyot turidir. Kontdan ancha oldin, altruizm axloqiy tamoyil sifatida tushunilgan. Axloqiy ongning shakli sifatida altruizm tushunchasi Shaftesberi, A.Smit, D.Yum, Leybnits, I.Kant, L.Feyerbax kabi olimlar tahlil qilgan. Falsafa va axloqda altruizm hodisasi odamlar jamoasiga xos bo'lgan bir-biriga nisbatan tabiiy moyillikni qabul qilishga asoslangan axloqiy talabni ifodalash shakli bilan bog'liq. Sotsiologiyaning asoschilaridan biri E.Dyurkgeym altruizمنى shaxsning jamiyat tomonidan to'liq

o'zlashtirishi, uning intilishlari bilan to'g'ri kelmaydigan shaxsiy intilishlarni rad etishi, jamiyat me'yorlarini to'liq qabul qilishi deb tushunadi.

Psixologik nuqtai nazardan, altruizm ko'pincha sadoqat, hamdardlik, rahm-shafqatga asoslangan mazmunli, erkin va boshqalarga hech qanday foyda keltirmaydigan xizmat sifatida ta'riflanadi, altruist esa o'z xohish-istaklaridan voz kechishi, farovonligini qurbon qilishi mumkin.

Shuningdek, ko'pgina psixolog olimlar tomonidan altruizمنىning psixologik mexanizmlari tadqiq etilib, tahlil qilib berilgan. Jumladan, Dj.Aronfrid va V.Paskallar altruizمنى bolalardagi empatiyani namoyon bo'lishi bilan bog'lab o'rgangan bo'lsalar, B.Mur ijobiy emotsiyalar altruistik xatti-harakatlarga sabab bo'lishini isbotlab bergan, S.Staub esa o'z tadqiqotlari davomida altruistik xulq-atvor motivlarini ko'rsatib o'tgan. Bundan tashqari, xorij olimlarining ilmiy izlanishlarida altruizمنىning turli jihatlarini ham tahlil etilgan. Jumladan altruizمنى D.Beytson vaqt omiliga, D.Mak-Millen, Dj.Ostin aybdorlik hissiga, D.Kenrik, D.Baumann kayfiyatga, E.Igli, M.Krouli shaxsning individual xususiyatlariga bog'liqlik jihatlarini tadqiq etgan.

Muhokama. Pedagogika lug'atida altruizm tushuncha-siga quyidagicha tariff beriladi: "Altruizm - axloqiy tushuncha, insonning o'z manfaatlaridan voz kechib, boshqalar manfaati, baxt-saodati yo'lida beg'araz xizmat qilishini anglatadi. Bu tushuncha Sharqda jo'mardlik atamasi bilan bir necha asr avval qo'llanilgan. O'rta asrlarda Sharq xalqlarida jo'mardlik, insonparvarlik va vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi tasavvuf tariqatlaridan biri sifatida o'zining falsafiy, tarbiyaviy asosiga ega bo'lgan. Altruizm shaxsning ma'naviy jihatdan o'z-o'zini baholashi, xudbinlikdan voz kechishini bildiradi" [1].

Falsafa qomusiy lug'atda altruizm tushunchasi "(frans. Altruisme, lot. Alter- boshqa) - egoizmga qarshi axloqiy prinsip bo'lib, u boshqa kishilarga beg'araz xizmat qilishdan, ularning baxt-saodati uchun o'z shaxsiy manfaatlarini qurbon etish" [2] sifatida ta'riflanadi. Shuningdek, yana "altruizm tushunchasi, odatda, yaqinlarga, mehruhahbat bilan qarash, odamlarning xatolarini kechirish, o'zining qadr-qimmatini chetlab o'tib, o'y-fikr va xatti-harakatini boshqalar hayotiga bag'ishlash, o'zini tamomila unutishni anglatadi". Altruizmga ko'ra, "boshqalar uchun yasha" - bu ibora kelajakda axloqiy talabning epigrafi bo'lib qolmog'i kerak" [2].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, altruistik ishlarni qilish ham insonni baxtli his qiladi. Tadqiqotchilar altruizmining bir nechta asosiy belgilarini aniqladilar: saxiylik, olijanoblik, fidoyilik, xayrixohlik, befarqlik, rahm-shafqat, mehribonlik. Bu xususiyatlarni bir narsa birlashtiradi - ularning "o'zlaridan" yo'nalishi. Oddiy qilib aytganda, altruist - olishdan ko'ra berishga tayyor odam. Altruist-bu burch hissi, ijtimoiy bosim yoki diniy mulohazalar bilan emas, balki yordam berish istagi tufayli harakat qiladigan manfaatdor bo'lmagan shaxsdir. Egoizm esa bu hodisaning aksi. Biroq, altruizmining ba'zi nazariyalari altruist tomonidan amalga oshirilmasligi mumkin bo'lgan vaziyatlar mavjudligini istisno qilmaydi. Bu esa altruizm tamoyillarida o'z aksini topadi.

Altruizmining mohiyatini ochib beradigan uch xil yondashuv mavjud, bular: Psixologik yondashuv.

Jamiyatda har qanday shaxslararo munosabatlar zamirida o'zaro manfaatdorlik yotadiki, shunga muvofiq altruizm - bu mehr-muhabbat, hurmat, g'amxo'rlik kabi psixologik hissiyot va ijtimoiy-psixologik qadriyatlarini o'zaro almashinishdir. Bunda kishilardagi empatiya va egoizm hislarining namoyon bo'lish darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy yondashuv.

Shaxs va jamiyat hayotida ijtimoiy ta'sirlarning roli beqiyosdir. Aynan ijtimoiy ta'sirlar, ya'ni ijtimoiy norma, sanksiya, ijtimoiy ma'suliyat hissi va ijtimoiy rollarning o'zaro ta'siri natijasida kishilar altruistik xatti-harakatlarni sodir etadilar.

Biologik yondashuv.

Ushbu yondashuvda altruizm biologik ehtiyoj sifatida ko'rib chiqiladi va altruizm kishilar xulq-atvorida instinktiv ravishda namoyon bo'ladi deb qaraladi. Altruizmining asl mohiyati kishilarning o'z naslini saqlashga qaratilgan bo'ladi, ya'ni ota-onaning o'z farzandiga nisbatan altruistik xatti-harakati negizida o'z naslini saqlab qolishga bo'lgan biologik ehtiyoj yotadi deb tushuntiriladi.

Altruizm turlari quyidagi turlarga bo'linadi:

-ota-ona altruizmi - oila doirasida, masalan, ona tomonidan bolani himoya qilish jarayonida o'zini namoyon qiladi. Bunday altruizmga moyil bo'lgan ota-onalar o'zlarining ambitsiyalarini amalga oshirishga harakat qilishdan ko'ra, bolaning shaxsiy xohish-istaklarini hisobga olishadi.

-o'zaro altruizm - do'stlar, sevishganlar bilan munosabatlarda sodir bo'ladi va o'zaro harakatlarning ishonchiga asoslanadi. Ushbu turdagi altruizm o'zaro munosabat normasiga asoslanadi va ijtimoiy o'zaro ta'sirning universal tamoyilidir.

-ko'rgazmali altruizm - "ommaviylik bilan xayriya", masalan, o'zining imkoniyati bor odamlarning xayr-ehsonlari. Yana: avtobusda chaqaloqli onaga yo'l bering, keksa odamga yo'lni kesib o'tishga yordam bering va hokazo.

-axloqiy altruizm - bu ko'ngillilik, odam empatiya ko'rsatsa va fidokorona harakatlar qilsa. Altruizm o'zini aybdor his qilishni yoki ruhiy xotirjamlikni buzishni istamaslikka asoslanadi.

-vaziyatli altruizm - hayotning muayyan daqiqalarida, din ta'sirida, guruhga taqlid qilishda yuzaga keladi. Shaxs o'zini fido qiladi, psixologik ta'sirga tushadi (diniy va'z, sevgan kishining malomati, kimningdir ko'z yoshlari talabi va hokazo) yoki boshqa odamga taqlid qiladi. Bu omillar bo'lmasa, ehtimol, altruizm harakati amalga oshirilmaydi - odam bu haqda o'ylamasligi ham mumkin.

-ijtimoiy altruizm - Altruist yaqin atrofdagi odamlarga (do'stlar, qarindoshlar, hamkasblar va boshqalar) bepul yordam beradi. Bunday altruizmi ijtimoiy mexanizm deb atash mumkin - bu guruhdagi qulay va ishonchli munosabatlar uchun turki. Shuni hisobga olish kerakki, keyingi manipulyatsiyalar uchun ko'rsatilgan yordam noto'g'ri ravishda altruizm deb nomlanadi.

-hamdard altruizm (rahmdil): Mehribonlik va shaxsiy niyatlar rahm-shafqatning asosiy asosiga aylanadi. Bu ko'proq oilaviy aloqalarda, shuningdek, do'stlar, sevishganlar o'rtasidagi munosabatlarda uchraydi. Inson sevgi va mehr tuyg'usi bilan yordam berish kerakligini his qiladi.

Altruizmining boshqa xususiyatlari:

1. Ustuvorlik. Altruist o'z manfaatlarini ikkinchi o'ringa qo'yadi, bironing ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yadi va bundan o'zini noqulay his etmaydi.

2. Mas'uliyat. O'z harakatlaridan to'liq xabardor bo'lgan shaxs, ular uchun javobgarlikni o'zi olishi kerakligini tushunadi.

3. Tanlash erkinligi. Altruizm yordam bosim ostida yoki talab bilan kelgan holatlarni o'z ichiga olmaydi. Altruistning o'zi bu masalada ishtirok etish istagini bildiradi, bu faqat uning shaxsiy tanlovi haqida.

4. Qoniqish. Kimgadir yordam berib, haqiqiy altruist shaxsiy vaqtini behuda o'tkazganidan afsuslanmaydi. Boshqaga yordam berish uchun o'z xohish-istaklari va ehtiyojlaridan voz kechib, u qoniqish hosil qiladi va o'zini foydalanilgan yoki buzilgan deb hisoblamaydi.

5. Qurbonlik qilish. Altruist, shubhasiz, shaxsiy vaqtini sarflaydi, boshqasiga yordam berish uchun jismoniy yoki ma'naviy harakatlar qiladi. Moddiy resurslardan ham foydalanish mumkin.

Alohida tur qahramonlik altruizmi sifatida ajralib turadi - bu ekstremal vaziyatlarda (masalan, harbiy harakatlar, tabiiy ofatlar paytida) odamda o'zini namoyon qiladigan xatti-harakatlardir. Ko'pincha jamiyatda empatiyaga asoslangan empatik altruizm namoyon bo'ladi. Altruizmining situatsion turi ham keng tarqalgan bo'lib, muayyan harakatlarda odam o'zini guruhga tegishli ekanligini his qilishni xohlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, altruizm - bu o'zga insonlar ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan xulq-atvor shakli bo'lib, uning asosida hech qanday manfaat kutmaslik yotadi. Bu insonlarga beg'araz yordam ko'rsatishga tayyorlik demakdir. Altruistik xulq egasi boshqalarga har doim, har qanday sharoitda xatto buning evaziga hech narsa olmasligini bilsa ham, boshqalarga qilgan yordami uchun o'zi jabr ko'rsa ham baribir boshqalarga yordam beraveradi.

Altruizm - bu o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlariga yo'naltirilgan va hech qanday manfaat ko'zlanmaydigan shaxs xulq-atvoridir. Bizga ma'lumki, Sharqning buyuk siymolari o'zlarining asarlari, ilmiy izlanishlari davomida ko'pgina ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy masalalarning nazariy va amaliy asoslarini yaratib berganlar [3]. Ayniqsa, bola tarbiyasi va uning kamoloti borasida o'zlarining qator pedagogik-psixologik fikrlarini bildirib o'tganlar. Shu jumladan, altruizm muammosining tahlili ham Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham o'z aksini topgan. Biroq, bu muammo ularning asarlarida altruizm tushunchasi orqali emas, balki, ezgulik, muruvvat, yaxshilik, sahovat kabi tushunchalar negizida yoritib berilgan. Bizga

ma'lumki, mana shu oliy sifatlar zamirida o'zgalarning manfaatlari, qarashlari yotadi.

Shunga ko'ra, allomalarimiz asarlarida keltirilgan mana shu kabi shaxs ijobiy sifatlarini aynan altruizmning sharqona tavsifi deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari bu tushuncha muqaddas dinimiz islomda ham keng o'rin olgan. Agar inson kimningdir koriga yaramasa, u haqiqiy mo'min bo'la olmasligi muqaddas kitoblarimizda aytilgan. Hozirgi jamiyatdagi eng og'ir muammo bu yosh avlod tarbiyasidir. Bu

tarbiya zamirida altruizm kabi g'oyalarning o'rni benihoya katta. Xulosa qilib aytganda, jamiyatning ma'naviy hayoti shaxsning ma'naviy qiyofasiga bog'liqdir. Shaxs ma'naviy qiyofasida esa altruizm kabi g'oyalar o'rni salmoqli ekanini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Insonlar o'rtasidagi munosabatlarning manfaat ustida qurilishi, jamiyatni chokchokidan yemiradigan illatdir. Shu bois bu illatdan qutulmoq kerak. Buning uchun esa insonda altruistik dunyoqarash shakllangan bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Pedagogika. Ensiklopediya. 1-jild. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. –B. 54.
2. Falsafa qomusiy lug'at. Toshkent.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2004, -B. 54.
3. Атабаева Н., Исмоилова Н. Болада Альтруизм шаклланишига таъсир этувчи омиллар // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. –Тошкент, 2017. -№3(12). –Б.139-144.
4. Nurmuhammad, Ahmadjanov; "CHARACTERISTICS AND DEVELOPMENT OF COGNITIVE PROCESSES SUCH AS PERCEPTION, MEMORY, IMAGINATION IN STUDENTS OF JUNIOR SCHOOL AGE",PEDAGOG,6,4,693-698,2023.
5. Samitjonovich, N. R. (2020). SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE DAILY LIFE OF CHILDREN. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1, 65-67